

SURXONDARYO VILOYATI SANOATINING TARIXSHUNOSLIGI

Qobulov Eshbolta Atamurodovich*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti professori,
tarix fanlari doktori***Qobulov Kamoliddin Eshboltayevich***Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tarix kafedrası katta o'qituvchisi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
eshbolta_qabulov@tues.uz
<https://orcid.org/0009-0008-2511-5858>
UDK: 94(575.1)*

Annotatsiya: Maqolada sovet davri sanoat siyosati, mustaqillikdan keyingi iqtisodiy islohotlar, engil va oziq-ovqat sanoatining o'zni, statistik ko'rsatkichlar hamda tarixshunoslikdagi qarashlar kompleks yoritilgan. Natijalar mintaqada sanoat modernizatsiyasi jarayonlari, ishlab chiqarish hajmining tarkibi, hududning respublika sanoatidagi ulushi va mavjud muammolarni ochib beradi. Maqola Surxondaryo sanoati taraqqiyotini tarixiy bosqichlar bo'yicha baholab, tarixshunoslikda kam yoritilgan jihatlarni ilmiy asosda aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, sanoat tarixi, engil sanoat, oziq-ovqat sanoati, tarixshunoslik, modernizatsiya, iqtisodiy islohotlar.

Abstract. This article analyzes Soviet-era industrial policies, post-independence modernization processes, statistical indicators, and scholarly interpretations of industrial change. The findings reveal the dynamics of production growth, the region's share in national industrial output, and existing challenges such as technological lag, raw-material shortages, and the need for qualified specialists. The article contributes to a deeper understanding of Surxondaryo's industrial development across historical stages and identifies under-researched aspects within existing historiography.

Keywords: Surxondaryo, industrial history, light industry, food industry, historiography, modernization, economic reforms.

Ushbu matnning rus tilidagi ilmiy (akademik) tarjimai:

Аннотация: В статье комплексно освещаются промышленная политика советского периода, экономические реформы после обретения независимости,

роль легкой и пищевой промышленности, статистические показатели и взгляды в историографии. Результаты раскрывают процессы промышленной модернизации в регионе, структуру объемов производства, долю региона в промышленности республики и существующие проблемы. Оценивая развитие промышленности Surxondaryo по историческим этапам, статья на научной основе выявляет аспекты, недостаточно освещенные в историографии.

Ключевые слова: Surxondaryo, история промышленности, легкая промышленность, пищевая промышленность, историография, модернизация, экономические реформы.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Surxondaryo viloyati sanoati XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallay boshlagan bo'lib, uning shakllanishi va o'sish jarayonlari turli tarixiy manbalarda turlicha yoritilgan. Sovet davrida viloyat sanoati asosan paxta tozalash, yengil sanoat va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishga yo'naltirilgan bo'lib, markazlashgan boshqaruv siyosati mintaqaning iqtisodiy tarkibini belgilab bergan. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar Surxondaryoda sanoat tarmoqlarining modernizatsiyasi, ishlab chiqarish hajmining kengayishi va yangi texnologiyalarning kirib kelishiga zamin yaratdi. Misol uchun, 2005-2013 yillar mobaynida iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlarini yangilash, modernizatsiya qilish maqsadida 2 milliard 877 million dollarlik investitsiya o'zlashtirilganligi fikrimiz isbotidir. Viloyat iqtisodiyotining asosiy ko'rsatkichlarida sanoat jami 2010 yilda

644821, 1 mln so'mlik mahsulot ishlab chiqargan bo'lsa, yengil sanoatning ulushi 292594,2 mln so'mni, oziq-ovqat sanoati 107120,6 mln so'mni tashkil etadi[2, 67-68].

E.O.Qobulov, Z.Mirzayev, S.N.Tursunov singari tadqiqotchilarning asarlarida Surxondaryo sanoatining tarkibiy o'zgarishlari, ishlab chiqarish samaradorligi va bosqichma-bosqich modernizatsiya jarayonlari yoritilgan bo'lsa-da, mavjud tadqiqotlarda mintaqaning mustaqillikdan keyingi sanoat taraqqiyoti yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Ayniqsa, 1970–1980-yillarda paxta tozalash korxonalarining texnik qayta jihozlanishi, ishlab chiqarishdagi xomashyo taqchilligi, texnika yetishmovchiligi va kadrlarga bo'lgan ehtiyoj kabi masalalar tarixiy adabiyotlarda fragmentar tarzda uchraydi.

Shu nuqtayi nazardan, Surxondaryo viloyati sanoatining tarixiy rivojlanishini qayta ko'rib chiqish, statistik ma'lumotlar bilan solishtirish va mavjud tarixshunoslikni yangicha tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqola aynan shu maqsadga qaratilgan bo'lib, viloyat sanoati taraqqiyotining asosiy bosqichlarini, yetakchi tarmoqlar faoliyatini hamda tarixiy manbalardagi talqinlarini kompleks tarzda yoritadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕПАТРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tadqiqotning metodologik asosi statistik tahlil, tarixiy manbalarni tizimli o'rganish, tarixiy qiyoslash va kompleks tarixshunoslik yondashuviga tayandi. Sanoatning rivojlanish bosqichlarini aniqlash uchun 2005–2013 yillar doirasida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, jalb etilgan investitsiyalar miqdori (2 milliard 877 million dollar), viloyatning yillik sanoat ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, tarmoqlar kesimidagi ulushlar ham solishtirildi.

МУНОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Surxondaryo viloyati sanoati tarixining yoritilish darajasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy va tarixiy adabiyotlarda davrlar bo'yicha sezilarli nomutanosibliklar mavjud bo'lib, bu jihatdan E.O. Qobulovning “Surxondaryo sanoatining ilk odimlari” risolasida Surxondaryo sanoat korxonalarining shakllanish jarayoni va

ularning sovet hokimiyati yillaridagi rivojlanishi izchil yoritiladi. Muallif, avvalo, hududda sanoat tarmog'ining vujudga kelishi, dastlabki korxonalar qanday sharoitda tashkil etilgani, ularning ishga tushishi jarayonida qanday iqtisodiy va tashkiliy muammolarga duch kelinganini ko'rsatadi. Risolada 1970–1980-yillarda viloyatning iqtisodiy taraqqiyot darajasi bo'yicha ayrim ko'rsatkichlar keltirilib, sanoat ishlab chiqarishining o'sishi, ishlab chiqarilgan mahsulot turlari va ularning hudud xo'jaligida tutgan o'rni qisqacha tahlil qilinadi. Shu bilan birga, Qobulov viloyat sanoatidagi yutuqlar bilan bir qatorda, texnik jihozlanishdagi orqada qolish, xomashyo bazasining yetarli darajada shakllanmagani, korxonalar samaradorligi pastligi kabi masalalar bo'yicha umumlashtirilgan xulosalar beradi[4]. Natijada, bu risola Surxondaryo sanoati tarixini o'rganishda ilk bosqichdagi faktik materiallarni jamlagan muhim manba sifatida e'tiborga loyiq.

Z.Mirzayev va E.Qobulovlarning “Surxondaryoda paxtachilik va Termiz paxta tozalash zavodi tarixi” asari, ayniqsa, “Paxta sanoat kompleksining muammolari” nomli to'rtinchi bobida, 1970–1980-yillarda sanoatning rivojlanishi jarayonini paxta tarmog'i misolida batafsil tahlil qiladi. Unda paxtani qayta ishlash sohasi, Termiz paxta tozalash zavodining texnik imkoniyatlari, ishlab chiqarish hajmi, paxta tolasi sifati va uni sotishdagi qiyinchiliklar alohida ko'rsatib o'tiladi. Mualliflar paxta sanoati kompleksida yuzaga kelgan muammolar – xomashyo yetkazib berishdagi uzilishlar, texnika va ehtiyot qismlar tanqisligi, bozordagi narxlar siyosati, tajriba almashinuvi va boshqa hududlar bilan hamkorlikning sustligi kabi jihatlarni faktlar bilan asoslaydilar[6, 64-75]. Bu asar Surxondaryoda sanoatning bir yoqlama, asosan paxta bilan bog'liq tarmoqlar hisobiga rivojlanganini ko'rsatib, viloyat iqtisodiy tuzilmasining qanday shakllanganini tushunishga imkon beradi.

“Termiz. Buyuk yo'llar chorrahasidagi ko'hna va yangi shahar” kitobining sovet davriga bag'ishlangan bo'limida esa Termiz shahrining shu yillardagi umumiy taraqqiyoti haqida qisqacha, ko'proq publitsistik ruhdagi ma'lumotlar beriladi. Unda sanoat mahsulotlari

hamda xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish, korxonalar o'rtasidagi xo'jalik aloqalari va iqtisodiy o'sish haqida umumiy fikrlar bayon etilib, ayrim yirik korxonalar faoliyati tilga olinadi[1, 108]. Biroq bu kitob ko'proq shahar tarixining umumiy manzarasini chizishga qaratilgani bois, sanoat tarmoqlarining ichki strukturasini, texnik yangilanish darajasini yoki ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini chuqur tahlil qilmaydi. J.Mirzayevning "Termiz tarixi" kitobida ham yengil va oziq-ovqat sanoati to'g'risida ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, ularga ko'proq umumiy xarakterdagi tarixiy fakt sifatida yondashiladi[7]. M.Azimovning "Termiz tarixi" monografiyasida esa sovet davriga oid sanoat korxonalariga doir manbalar qisman tahlil qilinib, shahar iqtisodiyotida sanoatning o'rni, ba'zi korxonalar faoliyati, ishlab chiqarishning o'sishi va uning ijtimoiy hayotga ta'siri yuzasidan ayrim kuzatishlar keltiriladi. Bu asarlar Termiz sanoati bo'yicha muhim ma'lumotlar bersa-da, Surxondaryo viloyati miqyosida sanoatning kompleks tarixini tiklash uchun yetarli emasligi bilan ajralib turadi.

"O'zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasi" sahifalarida janubiy hududlarning, jumladan, Surxondaryoning sovet davridagi iqtisodiy taraqqiyoti va sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar haqida qisqa ma'lumotlar berilgan[11,639-641]. Bunda sanoat tarmoqlarining umumiy rivojlanish darajasi, ayrim korxonalar faoliyati va hududning respublika iqtisodiyotidagi o'rni qayd etiladi, lekin ensiklopediya janriga xos ravishda bu ma'lumotlar chuqur tahlilga emas, qisqa faktologik bayonga tayangan.

Z.Daminovanning "XIX asr oxiri – XX asrda Termiz shahri tarixi" mavzusidagi dissertatsiyasida sovet hokimiyati yillarida Termiz shahrida yengil va oziq-ovqat sanoatining shakllanishi va rivojlanishi, mazkur tarmoqlarda kuzatilgan kamchiliklar, mavjud muammolar va erishilgan natijalar haqida qisman tahliliy yondashuv namoyon bo'ladi[3, 13-25]. Muallif sanoatning shahar iqtisodiy hayotidagi o'rnini, yangi ish o'rinlari yaratilishi, ishlab chiqarishning ishlab-iste'mol zanjiriga ta'siri va ayrim ijtimoiy oqibatlar haqida fikr yuritadi, biroq tadqiqotning asosiy e'tibori aynan Termiz shahriga qaratilgani

uchun viloyat miqyosidagi sanoat tarixini to'liq qamrab olmaydi.

S.Tursunov va hammualliflar tomonidan tayyorlangan "Surxondaryo tarixi" monografiyasining sovet davriga bag'ishlangan oltinchi bobida viloyatda sanoat korxonalarining qurilishi, qayta ta'mirlanishi, ishlab chiqarish va iste'mol fondlari natijalari, sanoat mahsulotlarining turlari, sifati va samaradorligi, shuningdek, ishchi va texnik xodimlarning ijtimoiy turmush tarziga doir masalalar haqida fikr yuritiladi[8]. Biroq bu bobda sanoat sohasida yuz bergan o'zgarishlar ko'proq umumiy yo'nalishda, statistik ko'rsatkichlar va qisqa tavsiflar asosida berilgani bois, ayrim tarmoqlarning ichki muammolari, hududiy nomutanosibliklar va modernizatsiya jarayonlarining chuqur tahlili yetarli darajada ochilmagan. XX asr 70–80-yillarida O'zbekistonda rahbarlik lavozimlarida ishlagan partiya va xo'jalik arboblarning keyinchalik yozgan xotiralarida, xususan M. Xudoyberganov va X.Latipov esdaliklarida Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida sanoatning bir yoqlama rivojlanishi, markaziy boshqaruvning bosimi, mahalliy kadrlarga nisbatan adolatsiz munosabat va taqsimot siyosatining salbiy oqibatlari alohida qayd etiladi[5,12]. Bu memuar manbalar rasmiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarda to'liq aks etmagan ko'plab ichki ziddiyatlarni ochib berishi bilan ahamiyatli bo'lsa-da, ular subyektiv talqinga moyil bo'lgani uchun tanqidiy yondashuvni talab qiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, mavjud manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo iqtisodiyotida alohida o'rin tutgan sanoat tarixini kompleks va tizimli tarzda o'rganish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda. Alohida asarlar va manbalar sanoatning ayrim bosqichlari, tarmoqlari yoki hududiy ko'rinishlarini yoritgan bo'lsa-da, viloyat sanoatining umumiy tarixiy manzarasi, ayniqsa mustaqillik davridagi modernizatsiya jarayonlari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari hali to'liq ilmiy tahlil etilmagan. Shu bois Surxondaryo sanoati tarixshunosligini chuqurlashtirish, mavjud adabiyotlar va arxiv materiallarini qayta ko'rib chiqish hamda yangi konseptual yondashuv asosida baholash

zamonaviy tarix fanining dolzarb | yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOT VA MANBALAR ROʻYXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. «Термиз. Буюк йўллар чорраҳасидаги кўҳна ва янги шаҳар». – Тошкент: «Шарқ», 2001.
2. Сурхондарё вилояти рақамларда 2001–2010. – Термиз, 2011.
3. Даминова З.Ш. XIX аср охири – XX аср Термиз шаҳри тарихи. Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2004.
4. Қобилов Э.О. Сурхондарё саноатининг илк одимлари. – Термиз: «Жайхун», 1993.
5. Латилов Х. Машаққатли йиллар ёди. – Тошкент: «Шарқ», 2005.
6. Мирзаев З.М., Қобилов Э.О. Сурхондарё пахтачилиги ва Термиз пахта тозалаш заводи тарихи. – Термиз, 1996.
7. Мирзаев Ж. Термиз тарихи. – Тошкент: «Шарқ», 2001.
8. Турсунов С.Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: «Шарқ», 2004.
9. Солиев А., Абдуназаров Ҳ. Енгил ва озиқ-овқат саноатининг минтақавий муаммолари. – Тошкент: «Фан», 2007.
10. Турсунов С.Н., Қобилов Э.О., Пардаев Т.Р., Муртазаев З.М. Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент: «Шарқ», 2001.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Ўзбекистон Қомуслар Бош Таҳририяти. – Тошкент.
12. Худойберганов М. Синовларда кечган умр. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1997.